การประเมินผลโครงการสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพ

มณีรัตน์ ธีระวิวัฒน์
ภาควิชาสุขศึกษาและพฤติกรรมศาสตร์ คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

การดำเนินงานสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพ เมื่อได้ดำเนินการไปตามแผนที่ได้วางไว้แล้ว สิ่งสำคัญที่จะทำให้ผู้รับผิดชอบแผนหรือผู้ปฏิบัติงานรู้ว่าสิ่งที่ได้ดำเนินการไปนั้นประสบผลตามที่มุ่งหวังหรือไม่ มากน้อยเพียงใด นั้นจะต้องมีการประเมินผลที่ดี มีรูปแบบ แนวทาง และเครื่องมือประเมินที่ถูกต้องชัดเจน ซึ่งการประเมินผลสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพ เป็นกระบวนการรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ การเปรียบเทียบ และสรุปผลเกี่ยวกับผลงานการดำเนินงานสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพ เพื่อประโยชน์ในการตัดสินใจ การปรับปรุงการดำเนินงาน รวมทั้งใช้เป็นข้อมูลประกอบการวางแผนงานโครงการสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพในช่วงต่อๆไป ซึ่งกระบวนการประเมินผลสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพ ประกอบด้วย 3 ขั้นตอนสำคัญ คือ การกำหนดสิ่งที่จะประเมิน ดัชนีและเกณฑ์การประเมิน การรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล และการสรุปผล ให้ข้อเสนอแนะเพื่อการปรับปรุงการดำเนินงานโครงการ[1,2,3]

แนวคิดหลักของการประเมิน

นักวิชาการด้านการประเมินผล ให้ความหมายของการประเมินผลที่แตกต่างกันไปตามวัตถุประสงค์ของการนำผลการประเมินไปใช้ โดยในระยะแรก นักการประเมินผลส่วนใหญ่เน้นที่การวัดความสำเร็จของโครงการตามวัตถุประสงค์ที่กำหนด ในระยะต่อมาได้เน้นการนำผลการประเมินไปใช้สำหรับผู้บริหารเพื่อการตัดสินใจเกี่ยวกับการปรับปรุงการดำเนินงานโครงการและการจัดทำโครงการ ดังนั้น การประเมินผล จึงมีความหมายใน 2 ลักษณะคือ การประเมินผล เป็นกระบวนการรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลอย่างเป็นระบบเพื่อตรวจสอบว่าโครงการนั้นๆ ประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ของโครงการหรือไม่ ในระดับใด และการประเมินผลเป็นกระบวนการรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลอย่างเป็นระบบเพื่อการตัดสินใจ [4]

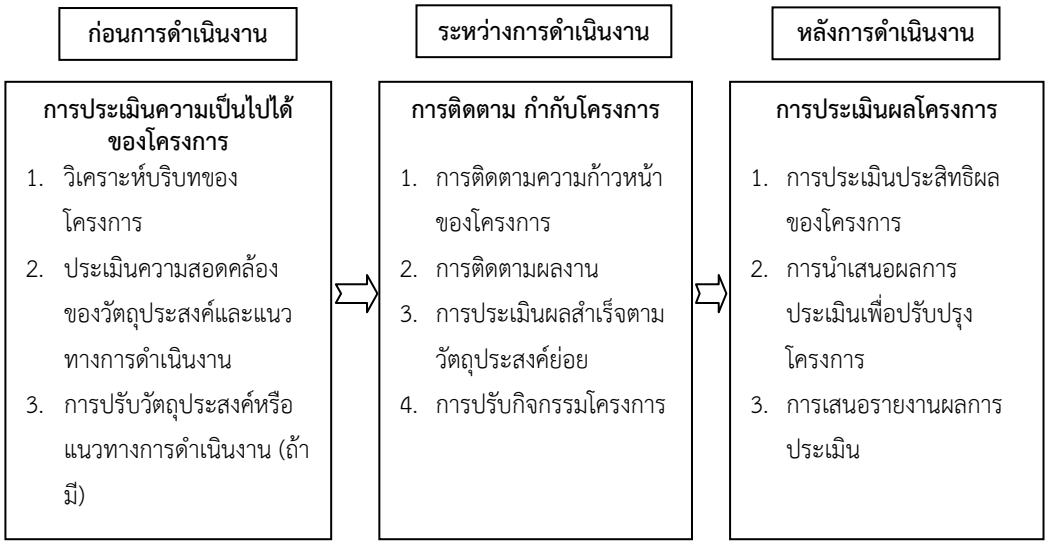
โดยทั่วไป การประเมินผลหมายถึงกระบวนการที่มุ่งแสวงหาคำตอบว่า แผนงานโครงการบรรลุผลตามวัตถุประสงค์หรือเป้าประสงค์ที่กำหนดไว้หรือไม่ บรรลุระดับใด และยังหมายรวมถึงการประเมินบริบทของโครงการ การประเมินปัจจัยนำเข้า การประเมินกระบวนการ การประเมินผลลัพธ์ และการประเมินผลกระทบ[5] ซึ่งผลการประเมินจะมีความเชื่อถือมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับกระบวนการรวบรวมข้อมูลที่เป็นวิทยาศาสตร์ เชื่อถือได้ และกระบวนการประเมินผลควรประกอบด้วยขั้นตอนต่อไปนี้ คือ การกำหนดวัตถุประสงค์ของการประเมิน การกำหนดดัชนี การรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ การกำหนดเกณฑ์การประเมิน การ

พิจารณาและสรุปผลความสำเร็จของโครงการ และการให้ข้อเสนอแนะสำหรับจัดทำโครงการต่อๆ ไป

ในแง่ของการประเมินผลโครงการด้านสาธารณสุขหรือสุขภาพ การประเมินผลจะมีความหมายค่อนข้างกว้างครอบคลุมประเด็นการประเมินความสำเร็จของโครงการและการนำผลการประเมินไปใช้ในการตัดสินใจเกี่ยวกับการบริหารจัดการโครงการดังได้กล่าวมาแล้ว โดยการประเมินผลโครงการที่เน้นการพัฒนาแผนงานและการดำเนินงานโครงการสาธารณสุขจะหมายถึง กระบวนการตรวจสอบการดำเนินงานโครงการว่าเป็นไปตามแผนหรือไม่ และมีความสำเร็จตามวัตถุประสงค์หรือไม่ ซึ่งตามปกติจะประกอบด้วย การทบทวนวัตถุประสงค์ของโครงการและการกำหนดเกณฑ์การประเมินเพื่อวัดระดับความสำเร็จของโครงการ รวมถึงกระบวนการเปรียบเทียบสิ่งที่เกิดจากการดำเนินโครงการกับเกณฑ์การประเมินที่ยอมรับได้ ในเรื่อง ความเหมาะสมของโครงการ (relevancy) ความก้าวหน้า (progress) ผลการดำเนินกิจกรรมโครงการ (performance) ประสิทธิผลของโครงการ (effectiveness) ประสิทธิภาพของโครงการ (efficiency) และผลกระทบของโครงการ (impact) [6,7]

เนื่องจากงานด้านสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพเป็นส่วนหนึ่งของงานสาธารณสุข ดังนั้นการประเมินผลสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพ จึงมีความหมายในลักษณะเดียวกันกับความหมายของการประเมินผลโครงการด้านสาธารณสุขหรือสุขภาพ เพียงแต่เน้นการประเมินสาระด้านสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพเป็นหลัก ดังนั้นการประเมินผลสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพ จึงหมายถึง กระบวนการรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลอย่างเป็นระบบเพื่อตรวจสอบว่าโครงการสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพนั้นๆ ประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์หรือไม่ โดยเฉพาะในเรื่อง พฤติกรรมสุขภาพและปัจจัยของพฤติกรรมสุขภาพ รวมทั้งกระบวนการรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลอย่างเป็นระบบเพื่อการตัดสินใจว่าโครงการสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพนั้นๆ มีความเหมาะสมหรือไม่ มีความเป็นไปได้ที่จะประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใด มีความก้าวหน้าและมีการดำเนินกิจกรรมตามแผนหรือไม่ และมีประเด็นใดบ้างที่ต้องทำการปรับปรุงแก้ไข

อย่างไรก็ตาม แม้การประเมินผลจะถูกกำหนดเป็นขั้นตอนในลำดับสุดท้ายของกระบวนการจัดทำแผนงานโครงการสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพ ในทางปฏิบัติ การประเมินผลไม่ใช่ขั้นตอนท้ายสุดของการดำเนินงาน แต่การประเมินผลจะเกี่ยวข้องตั้งแต่เริ่มต้นโครงการ หรือตั้งแต่การวางแผนการดำเนินงาน ระหว่างการดำเนินงานโครงการ และหลังการดำเนินงานโครงการ โดยทุกขั้นตอนมีความเกี่ยวโยงกัน[2] ดังแสดงในภาพที่ 1

ภาพที่ 1 การประเมินผลตามกระบวนการดำเนินงานโครงการ[2]

ความสำคัญ

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า การประเมินผลสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพ เป็น กระบวนการรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลอย่างเป็นระบบเพื่อตรวจสอบการดำเนินกิจกรรมโครงการ การตรวจสอบความสำเร็จของโครงการ และใช้ข้อมูลที่ได้จากการประเมินเพื่อการตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการในด้าน ความเป็นไปได้ของโครงการ ความก้าวหน้าของโครงการ และความสำเร็จของโครงการ ดังนั้น การประเมินผลสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพ จึงมีความสำคัญต่อผู้รับผิดชอบหรือผู้บริหารโครงการ ผู้ดำเนินงานโครงการในระดับปฏิบัติ และกลุ่มเป้าหมายหลักในหลายด้าน ที่สำคัญคือ ใช้เป็นข้อมูลในการปรับโครงการก่อนการดำเนินโครงการ การปรับกิจกรรมการดำเนินงาน การกำหนดประเด็นสำคัญในการติดตาม นิเทศโครงการ การปรับปรุงโครงการและการบริหารโครงการในปีต่อๆไป และการสรุปคุณค่าของโครงการที่จะดำเนินงานโครงการต่อไป [1,2,8]

1. การใช้เป็นข้อมูลในการปรับโครงการก่อนการดำเนินงานโครงการ ถึงแม้การประเมินผลจะจัดไว้ในขั้นตอนสุดท้ายของวงจรของการจัดทำโครงการ แต่ในหลักการแล้วกิจกรรมการประเมินโครงการจะเริ่มก่อนการพัฒนาโครงการ กิจกรรมที่สำคัญได้แก่ การประเมินความต้องการ (need assessment) เพื่อพิจารณาความเหมาะสมของโครงการ การวิเคราะห์ปัญหาและปัจจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อการกำหนดวัตถุประสงค์ของโครงการ การวิเคราะห์บริบทของโครงการเพื่อการกำหนดกลวิธีหรือแนวทางการดำเนินงานโครงการที่เหมาะสม เมื่อจัดทำโครงการเสร็จ ก่อนที่จะดำเนินงาน จะมีกิจกรรมการประเมินที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การประเมินความเป็นไปได้ในความสำเร็จของโครงการ (project assessment) โดยการ

ประเมินความเป็นตรรกเชิงแนวคิดทฤษฎี (theoretical logical relation) ระหว่างวัตถุประสงค์ของโครงการหรือสิ่งที่ต้องการให้เกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการ กับกลวิธีหรือกิจกรรมการดำเนินงาน ข้อมูลที่ได้จากการประเมินจะช่วยให้ผู้รับผิดชอบจัดทำโครงการได้ทบทวนความเป็นเหตุเป็นผลขององค์ประกอบหลักของโครงการและปรับวัตถุประสงค์ของโครงการและหรือปรับกลวิธีหรือแนวทางการดำเนินงานให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์และเหมาะสมกับบริบทของโครงการ เช่น วัตถุประสงค์หลักของโครงการสุขศึกษาในงานสาธารณสุข ควรเน้นที่พฤติกรรมสุขภาพที่เป็นสาเหตุตรงของปัญหาสุขภาพหรือภาวะเสี่ยงทางสุขภาพแล้วแต่กรณี และควรระบุวัตถุประสงค์ที่ครอบคลุมปัจจัยของพฤติกรรมสุขภาพ ทั้งด้านความรู้ การรับรู้ ทักษะ และปัจจัยแวดล้อมที่เอื้อต่อการกระทำพฤติกรรม ในส่วนของกลวิธีหรือกิจกรรมโครงการต้องสอดคล้องกับปัจจัยของพฤติกรรมที่กำหนดและเหมาะสมกับบริบทของกลุ่มเป้าหมาย [1,2]

2. การใช้เป็นข้อมูลในการปรับกิจกรรมการดำเนินงานโครงการ ตามปกติแล้วกลวิธีหรือแนวทางการดำเนินงานโครงการ จะถูกถ่ายทอดเป็นชุดกิจกรรมตามลักษณะหรือประเภทของกลวิธีและระบุรายละเอียดของกิจกรรม ขั้นตอน ระยะเวลา ทรัพยากรที่จำเป็นต้องใช้ รวมทั้งเงื่อนไขของการปฏิบัติกิจกรรมไว้ในแผนปฏิบัติกิจกรรมแยกจากโครงการ ในส่วนของโครงการ ส่วนใหญ่จะมีผังควบคุมกำกับกิจกรรมที่กำหนดระยะเวลาเริ่มต้นและสิ้นสุดของการทำกิจกรรมนั้นๆ ในการดำเนินงานกิจกรรมตามแผนที่วางไว้มักจะพบกับปัญหาอุปสรรคและสถานการณ์ต่างๆ ที่เปลี่ยนไป ไม่เป็นไปตามแผนที่ได้วางไว้ ดังนั้นการจะดำเนินงานสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพให้บรรลุวัตถุประสงค์จำเป็นต้องมีการปรับกิจกรรมการดำเนินงานจากที่กำหนดไว้ในแผนตั้งแต่แรก ข้อมูลที่ใช้ในการปรับกิจกรรมการดำเนินงานส่วนใหญ่จะได้มาจากการประเมินกระบวนการ (process evaluation) ซึ่งจะทำให้ทราบว่ามีกิจกรรมใดบ้างที่สามารถดำเนินการได้ตามแผน กิจกรรมใดบ้างที่ดำเนินการเสร็จก่อนหรือล่าช้ากว่าเวลาที่กำหนด มีกลวิธีใดบ้างที่ต้องกำหนดกิจกรรมเพิ่มเติม การปรับกิจกรรมการดำเนินงานนี้ มุ่งให้การดำเนินกิจกรรมตามกลวิธีที่กำหนดไว้ในโครงการส่งผลต่อการบรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการ ดังนั้นการปรับกิจกรรมการดำเนินงานจึงมีลักษณะเป็นการบริหารจัดการกิจกรรมให้มีความยืดหยุ่นตามสถานการณ์ ปัญหา อุปสรรค และความพร้อมของกลุ่มตัวอย่างเป็นสำคัญ [1,2,3,8]

3. การใช้เป็นข้อมูลในการกำหนดประเด็นสำคัญในการติดตาม นิเทศโครงการ การติดตาม นิเทศงานโครงการ เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมการประเมินกระบวนการ โดยการติดตามงานจะเน้นการประเมินความก้าวหน้า (progress evaluation) ของการดำเนินกิจกรรมโครงการ ข้อมูลเชิงปริมาณที่ได้จากการประเมินความก้าวหน้าจะเกี่ยวข้องกับ จำนวนกิจกรรมที่ได้เริ่มดำเนินงานไปแล้ว จำนวนครั้งของการทำกิจกรรม กิจกรรมที่ไม่สามารถดำเนินงานได้ตามแผนทั้งในแง่จำนวนครั้งของการทำกิจกรรม จำนวนกลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วมกิจกรรม และ

ระยะเวลาของการทำกิจกรรม ฯลฯ ที่กำหนดไว้ในแผน ส่วนข้อมูลเชิงคุณภาพจะเกี่ยวข้องกับมาตรฐานการปฏิบัติกิจกรรม ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นมาตรฐานเชิงวิชาชีพ กรณีนี้จะเป็นมาตรฐานการดำเนินงานด้านสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพ ข้อมูลเชิงปริมาณและคุณภาพดังกล่าวจะใช้เป็นข้อมูลป้อนกลับในการกำหนดประเด็นสำคัญหรือหัวข้อสำคัญในแผนการนิเทศ ติดตามงานในช่วงต่อๆไป เช่น จากการประเมินในช่วงครึ่งปีงบประมาณหรือ 6 เดือนแรกของการดำเนินงานโครงการส่งเสริมสุขภาพผู้ป่วยโรคเบาหวานและผู้ป่วยโรคความดันโลหิตสูงสู่คุณภาพชีวิตที่สมดุล ปี 2559 โดยกำหนดให้มีการติดตามเยี่ยมบ้านผู้ป่วยโรคเบาหวานและผู้ป่วยโรคความดันโลหิตสูงแบบองค์รวมทุกคน พบว่ามีผู้ป่วยน้อยกว่าร้อยละ 20.0 ที่ได้รับการติดตามเยี่ยมแบบองค์รวม ซึ่งเป็นผลงานที่ต่ำกว่าเป้าหมายมาก คือไม่น้อยกว่าร้อยละ 50.0 และผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากทะเบียนติดตามผู้ป่วยโรคเบาหวานที่ได้รับบริการการรักษาที่คลินิก พบว่า น้อยกว่าร้อยละ 60 ของกลุ่มเป้าหมายสามารถควบคุมระดับน้ำตาลและระดับความดันโลหิตได้ในระดับที่เหมาะสม ข้อมูลที่ได้จากการประเมินดังกล่าวสามารถกำหนดประเด็นสำคัญในการนิเทศ ติดตามงานของโครงการนี้ในช่วงต่อไป อย่างน้อย 3 ประเด็น คือ 1) ติดตามความก้าวหน้าการเยี่ยมบ้านผู้ป่วยแบบองค์รวมพร้อมปัญหาและอุปสรรคที่ทำให้การเยี่ยมบ้านผู้ป่วยต่ำกว่าเป้าหมายที่กำหนดค่อนข้างมาก 2) ติดตามและนิเทศกิจกรรมเพื่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของกลุ่มเป้าหมาย ทั้งความก้าวหน้าลักษณะและแผนกิจกรรมที่ตอบวัตถุประสงค์ของโครงการ 3) ติดตามและนิเทศกิจกรรมสุขศึกษาสำหรับผู้ป่วยและญาติที่คลินิกให้ครอบคลุมทั้งกิจกรรมการพัฒนาความรู้ ทักษะและปัจจัยแวดล้อมที่เหมาะสม สอดคล้องกับบริบทตามวิถีชีวิตของกลุ่มเป้าหมายและสังคม เป็นต้น

4. การใช้เป็นข้อมูลในการปรับปรุงโครงการและการบริหารโครงการในปีต่อๆไป ข้อมูลที่ได้จากการประเมินผลโครงการที่จะนำมาใช้ในการปรับปรุงโครงการและการบริหารโครงการในปีต่อๆไป จะได้มาจากการประเมินผลรวมหลังสิ้นสุดการดำเนินงานโครงการ (summative evaluation) ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับประสิทธิผลของโครงการ (program effectiveness) ในแง่ ผลผลิต (output) ผลลัพธ์ (outcome) และหรือผลกระทบของโครงการ (impact) และการประเมินผลย่อยในแต่ละระยะของการดำเนินงานโครงการ (formative evaluation) ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับ ความเหมาะสม (relevancy) ความก้าวหน้า (progress) กระบวนการดำเนินงานโครงการ (process) และผลงาน (performance)[1] ข้อมูลดังกล่าวจะช่วยให้ผู้รับผิดชอบหรือผู้บริหารโครงการ ปรับปรุงโครงการและการบริหารโครงการในเรื่องต่อไปนี้ คือ

1. ปรับปรุงโครงการเพื่อดำเนินงานโครงการต่อ หรือยกเลิกโครงการ โดยพิจารณาจากประสิทธิผลของโครงการ และการตัดสินใจขยายโครงการ เมื่อโครงการนั้นๆมีประสิทธิภาพสูง (program efficiency)

2. ปรับวัตถุประสงค์ของโครงการให้เหมาะสมกับปัญหาสุขภาพ และหรือภาวะสุขภาพของกลุ่มเป้าหมาย และสอดคล้องกับ

สาเหตุหลักด้านพฤติกรรมสุขภาพและปัจจัยของพฤติกรรมสุขภาพที่ปรับเปลี่ยนไป

3. ปรับแนวทางการดำเนินงานโครงการ กิจกรรมโครงการ รวมทั้งมาตรฐานการปฏิบัติกิจกรรมให้เกิดประสิทธิผลยิ่งขึ้น

4. ทบทวนและปรับแนวทางการจัดการโครงการในด้าน ทรัพยากรที่จำเป็นในการดำเนินกิจกรรม และบริบทของโครงการที่เป็นเงื่อนไขสำคัญของความสำเร็จของโครงการ

5. ปรับแผนการประเมินโครงการทั้งในแง่ สิ่งที่จะประเมิน ดัชนีและเกณฑ์การประเมิน เครื่องมือในการรวบรวมข้อมูลตลอดจนระยะเวลาการประเมิน

6. ข้อมูลจากการประเมินผลย่อยและประเมินผลรวมเมื่อสิ้นสุดโครงการ สามารถใช้ในการตัดสินใจ ขยายโครงการในลักษณะเดียวกันนี้ ไปดำเนินงานกับกลุ่มเป้าหมายอื่นๆ ที่มีลักษณะกล้ายเคียงกัน รวมทั้งการขยายพื้นที่หน่วยงานในการดำเนินงานโครงการ หรือแม้กระทั่งการขยายโครงการเพื่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมสุขภาพด้านอื่นๆ

5. การใช้เป็นข้อมูลในการสรุปคุณค่าของโครงการที่จะดำเนินงานโครงการต่อไป

การที่โครงการจะมีคุณค่าหรือไม่ มากน้อยเพียงใด นอกจากจะขึ้นอยู่กับประสิทธิผลของโครงการแล้ว ยังขึ้นอยู่กับผลกระทบของโครงการ โดยเฉพาะโครงการสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพ ที่การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมสุขภาพ จะส่งผลกระทบโดยตรงต่อปัญหาสุขภาพและหรือภาวะเสี่ยงทางสุขภาพของกลุ่มเป้าหมาย และส่งผลกระทบทางอ้อมต่อการให้บริการของหน่วยงานด้านสุขภาพ เช่น โครงการสุขศึกษาที่เน้นพฤติกรรมการจัดการตนเองด้านการบริโภคอาหารและการออกกำลังกายของผู้ป่วยโรคเบาหวาน ที่ทำให้ผู้ป่วยสามารถควบคุมระดับน้ำตาลในเลือดได้ และลดอาการแทรกซ้อนจากการมีระดับน้ำตาลในเลือดสูง หรือโครงส่งเสริมสุขภาพเรื่องเด็กไทยไม่กินหวาน ที่ทำให้เด็กกลุ่มเป้าหมายตระหนักในความสำคัญของการลดพฤติกรรมการบริโภคอาหารหวานลง เป็นต้น ซึ่งโครงการสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพ ที่มีข้อมูลหลักฐานชี้ให้เห็นคุณค่าของโครงการที่ชัดเจน จะเป็นประโยชน์ต่อผู้รับผิดชอบโครงการในการตัดสินใจเพื่อดำเนินงานโครงการต่อไปแล้ว ยังจะเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานที่สนับสนุนโครงการในการกำหนดนโยบายและแผนการสนับสนุน ให้ความร่วมมือในการดำเนินงานโครงการนั้นๆ

ประเภทของการประเมิน

การประเมินผลสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพสามารถแบ่งประเภทได้ในหลายลักษณะ เช่นเดียวกับประเภทของการประเมินผลโครงการด้านอื่นๆ โดยสารมารถแบ่งประเภทตามสิ่งที่ต้องการประเมิน แบ่งประเภทตามวัตถุประสงค์ของการประเมิน และแบ่งประเภทตามระยะเวลาในการประเมิน ซึ่งการประเมินผลโครงการสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพ นิยมแบ่งประเภทของการประเมินตามสิ่งที่ต้องการประเมิน และตามวัตถุประสงค์ของการประเมินเป็นหลัก[1,2,9,10,11] ดังนี้

1. การแบ่งประเภทการประเมินผลตามสิ่งที่ต้องการประเมิน

การประเมินผลสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพ มีสิ่งที่จะประเมินหรือประเด็นในการประเมินหลายเรื่องด้วยกัน ทำให้สามารถแบ่งประเภทของการประเมินตามสิ่งที่ต้องการประเมินได้หลายประเภท ที่สำคัญ คือ การประเมินความต้องการ การประเมินปัจจัยนำเข้า การประเมินกระบวนการ และการประเมินผลที่เกิดจากการดำเนินงานโครงการ

1.1 การประเมินความต้องการ (need assessment) เป็นการประเมินก่อนการจัดทำโครงการ เพื่อประเมินว่าโครงการสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพที่จะวางแผนดำเนินการนั้น มีความจำเป็นมากน้อยเพียงใด การประเมินความต้องการในการดำเนินงานโครงการสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพ โดยทั่วไปจะเป็นการวิเคราะห์ความจำเป็นและความสำคัญของโครงการภายในและภายนอกโครงการ การวิเคราะห์ความจำเป็นภายในโครงจะเกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์ว่า โครงการสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพนั้นๆ เป็นโครงการที่สนับสนุนให้การดำเนินงานแก้ไขปัญหาสุขภาพหรือภาวะเสี่ยงทางสุขภาพของหน่วยงานประสบความสำเร็จหรือไม่ โดยพิจารณาบนพื้นฐานของแนวคิดเชิงทฤษฎีทางระบาดวิทยาของปัญหาสาธารณสุข พฤติกรรมศาสตร์ และหรือเป็นโครงการที่สอดคล้องกับแผนยุทธศาสตร์ แผนกลยุทธ์ของหน่วยงานหรือไม่ สำหรับการวิเคราะห์ความจำเป็นภายนอกโครงการจะเกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์ว่า โครงการสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพนั้นๆ สอดคล้องกับกรอบปัญหาที่กำหนดไว้ในนโยบายของหน่วยงานหลักหรือไม่ เช่น พฤติกรรมสุขภาพที่กำหนดไว้ในกรอบนโยบายของกองสุขศึกษา กรมสนับสนุนบริการสุขภาพ กระทรวงสาธารณสุข กรอบปัญหาสาธารณสุขของกระทรวงสาธารณสุข รวมทั้งกรอบการดำเนินงานของโรงพยาบาลชุมชน โรงพยาบาลจังหวัด ที่เป็นประธานเครือข่ายบริการสุขภาพระดับพื้นที่ เป็นต้น

1.2 การประเมินปัจจัยนำเข้า (input evaluation) ตามความเข้าใจโดยทั่วไป การประเมินปัจจัยนำเข้าจะเป็นการประเมินความเหมาะสมและความพร้อมของทรัพยากรที่จำเป็นในการดำเนินงานกิจกรรมตามแผนงานโครงการที่เกี่ยวข้องกับ ทรัพยากรคน เงิน และวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็น ซึ่งการดำเนินงานแผนงานโครงการตามแผนงบประมาณปกติของหน่วยงานจะมีการจัดสรร บุคคลากร งบประมาณ และวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็นไว้แล้ว ดังนั้นการประเมินปัจจัยนำเข้าจะเน้นการประเมินตัวแผนงานโครงการ (project assessment) โดยเน้นที่การประเมินความสัมพันธ์ขององค์ประกอบหลักของแผนงานโครงการ ที่สำคัญคือการประเมินความสัมพันธ์ระหว่าง วัตถุประสงค์ของโครงการ ซึ่งอาจพิจารณาได้ทั้งในแง่ของเป้าประสงค์ของโครงการ (goal) วัตถุประสงค์ทั่วไป (general objective) และวัตถุประสงค์เฉพาะ (specific objective) ของแผนงานโครงการ กับกลวิธีหรือกิจกรรมการดำเนินงาน และ ทรัพยากรหรือปัจจัยนำเข้าอื่นๆ การประเมินความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบของแผนงานโครงการดังกล่าว เป็นกระบวนการประเมินบนพื้นฐานของแนวคิดทฤษฎีเป็นหลัก รวมทั้งการใช้ประสบการณ์การดำเนินงาน

โครงการและข้อมูลที่ได้จากการประเมินโครงการที่มีอยู่ จึงเรียกการประเมินนี้ว่า การประเมินเชิงตรรกะของความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบของแผน (logical relation) ดังนั้นการวางแผนงานโครงการโดยใช้แนวคิดและหลักการของการวางแผนแบบตารางเหตุผลสัมพันธ์ (logical framework) จึงเป็นการประเมินตรรกะของแผนงานโครงการก่อนการพัฒนาแผนงานหรือโครงการหรือการนำโครงการไปปฏิบัติ การประเมินปัจจัยนำเข้ายังรวมถึงการประเมินศักยภาพของหน่วยงาน และกลยุทธ์หรือกิจกรรมการดำเนินงานที่เหมาะสมกับพื้นที่

1.3 การประเมินกระบวนการ (process evaluation) เป็นการประเมินกิจกรรมการดำเนินงาน ว่าเป็นไปตามตารางที่กำหนดไว้หรือไม่ ความก้าวหน้าของงานเป็นไปตามที่ควรจะเป็นหรือไม่ มีการบริหารจัดการทรัพยากรที่จำเป็นในการดำเนินกิจกรรมโครงการเหมาะสมหรือไม่ ถ้าตรวจพบการดำเนินงานไม่เป็นไปตารางเวลาที่กำหนดไว้ การใช้บุคลากร งบประมาณหรือทรัพยากรอื่นๆ ไม่เป็นไปตามแผน ต้องมีการวิเคราะห์ว่าเป็นเพราะเหตุใด มีปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงานอย่างไรบ้าง มีแนวทางการแก้ไขปัญหาอย่างไรก่อนที่จะปล่อยให้ดำเนินโครงการต่อไปจนจบ ซึ่งอาจจะเกิดความเสียหาย ล่าช้า สิ้นเปลืองทรัพยากรโดยไม่จำเป็น การประเมินกระบวนการจึงเน้นการประเมินการดำเนินงานตามกิจกรรมในแผน โดยเฉพาะที่กำหนดไว้ในผังควบคุมกำกับกิจกรรม เพื่อการปรับกิจกรรม การบริหารกิจกรรมเพื่อให้บรรลุผลหรือวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ และเป็นไปตามเวลาที่กำหนด รวมทั้งการประเมินการบริหารจัดการแผนงานโครงการตลอดจนการถ่ายทอดแผนงานโครงการสู่การปฏิบัติ ดังนั้นการควบคุมกำกับกิจกรรม การติดตาม การนิเทศงาน จึงเป็นส่วนหนึ่งของการประเมินกระบวนการเพื่อให้ได้ข้อมูลมาใช้ในการแก้ไขปัญหาอุปสรรคต่างๆ ในการทำงานก่อนที่จะสิ้นสุดโครงการ เพื่อให้โครงการมีประสิทธิผลและประสิทธิภาพ

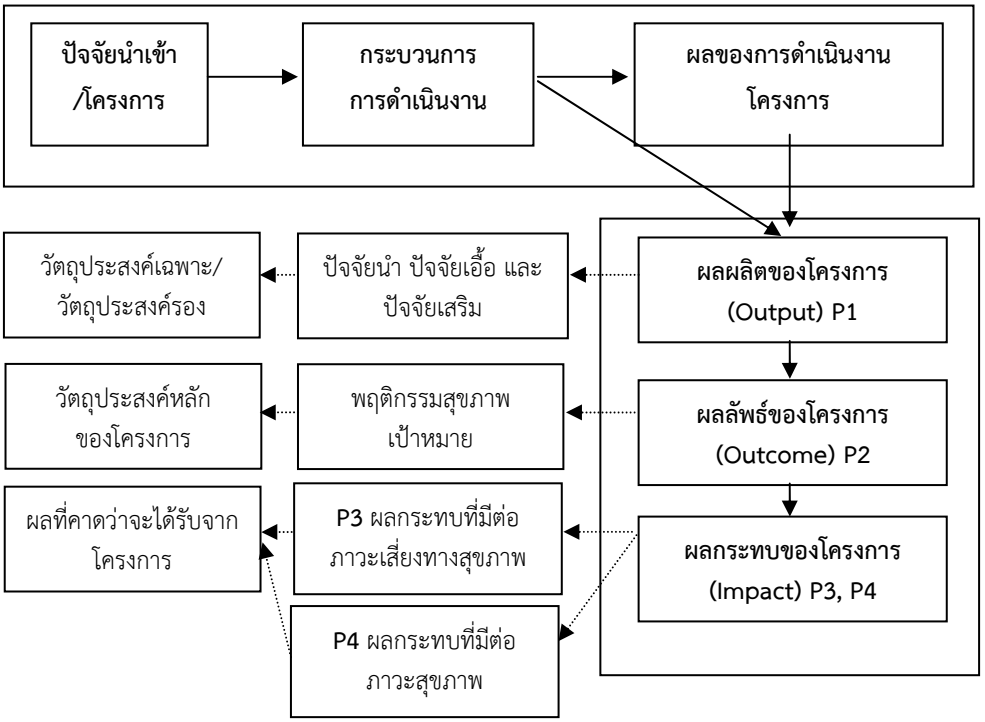
1.4 การประเมินผลที่เกิดจากการดำเนินงานโครงการ (products evaluation) การประเมินผลที่เกิดจากการดำเนินงานโครงการเป็นการประเมินผลที่เกิดขึ้นกับกลุ่มเป้าหมายหรือผู้รับบริการ (consumer's products) ไม่ใช่การประเมินผลงานของผู้ดำเนินงานโครงการของผู้ให้บริการหรือของหน่วยงาน (performances or provider's products) ซึ่งตามแนวคิดเชิงทฤษฎีได้แบ่งผลที่เกิดขึ้นกับกลุ่มเป้าหมายหรือผู้รับบริการจากการดำเนินงานโครงการออกเป็น 3 ระดับ คือ ผลผลิต (output) ผลลัพธ์ (outcome) และผลกระทบ (impact) ดังนั้นแนวคิดในการประเมินผลที่เกิดจากการดำเนินงานโครงการจึงแบ่งเป็น 3 ลักษณะเช่นเดียวกันคือ การประเมินผลผลิตของโครงการ การประเมินผลลัพธ์ของโครงการ และการประเมินผลกระทบของโครงการ [1,9,11]

1.4.1 การประเมินผลผลิตของโครงการ (output evaluation) โดยแนวคิดและหลักการเชิงทฤษฎีการประเมินผลโครงการแล้ว การประเมินผลผลิตของโครงการจะเกี่ยวข้องกับการประเมินผลที่เกิดจากการดำเนินกิจกรรมโครงการโดยตรง ดังนั้นบางครั้งจึงเรียกว่า การประเมินผลตรงของโครงการ (direct

output evaluation) ซึ่งส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับการประเมินผลที่เกิดจากกิจกรรมโครงการด้าน ปัจจัยนำ ปัจจัยเอื้อ และปัจจัยเสริม จึงเป็นการประเมินความสำเร็จตามวัตถุประสงค์เฉพาะหรือวัตถุประสงค์รองของโครงการ[1,2] ดังภาพที่ 2

1.4.2 การประเมินผลลัพธ์ของโครงการ เป็นการประเมินผลของโครงการที่สูงกว่าการประเมินผลผลิต ดังนั้น การประเมินผลลัพธ์ของโครงการจะเกี่ยวข้องกับการประเมินความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ทั่วไปหรือวัตถุประสงค์หลักของโครงการ และ

1.4.3 การประเมินผลกระทบของโครงการ จะเป็นการประเมินผลของโครงการที่สูงกว่าการประเมินผลลัพธ์ ดังนั้น การประเมินผลกระทบของโครงการจะเกี่ยวข้องกับการประเมินความสำเร็จตามเป้าประสงค์ของแผนงาน ซึ่งโดยทั่วไปจะกำหนดเป็นผลที่คาดว่าจะได้รับจากการดำเนินงานโครงการ

ภาพที่ 2 ระดับของผลที่เกิดจากการดำเนินงานโครงการและประเด็นที่จะประเมิน[1,2]

สิ่งที่ต้องทำความเข้าใจก็คือ โครงการในสาขาที่ต่างกัน จะมีเนื้อหาหรือเรื่องที่จะประเมินตามผลที่เกิดจากการดำเนินงานโครงการต่างกัน เช่น การประเมินผลของโครงการการอบรม อาจจะประเมินได้ทั้งผลที่เกิดกับผู้เข้ารับการอบรม เช่นความรู้ ทักษะในการทำงาน ผลที่เกิดกับหน่วยงานที่ผู้เข้ารับการอบรมจะกลับไปทำงาน เช่นการปรับปรุงระบบการทำงาน

ความคิดริเริ่มใหม่ๆ ที่จะนำมาใช้ในการทำงาน และผลที่เกิดกับผู้รับบริการ เช่นความพึงพอใจในบริการ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ผลที่เกิดจากการดำเนินงานโครงการสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพ ที่เป็นโครงการด้านสาธารณสุขนั้น มีหลักในการพิจารณาดังนี้คือ ผลที่เกิดกับกลุ่มเป้าหมายเนื่องจากการดำเนินงานโครงการแบ่งเป็น 4 ระดับ คือ ผลของโครงการระดับที่1 ผลของโครงการระดับที่ 2 ผลของโครงการระดับที่ 3 และ ผลของโครงการระดับที่ 4 หรือเรียกว่า **P1 P2 P3** และ **P4**

ผลของโครงการระดับที่ 4 (P4) จะเกี่ยวข้องกับการดำเนินงานโครงการที่ทำให้ปัญหาสาธารณสุข และหรือภาวะสุขภาพของกลุ่มเป้าหมายเปลี่ยนแปลงไป เช่น การป่วย การตาย ความพิการ ภาวะแทรกซ้อนจากการป่วย เป็นต้น

ผลของโครงการระดับที่ 3 (P3) จะเกี่ยวข้องภาวะเสี่ยงทางสุขภาพตามปัญหาสาธารณสุขของกลุ่มเป้าหมาย เช่น ระดับน้ำตาลในเลือด ระดับความดันโลหิต ดัชนีมวลกาย ฯลฯ (ดูภาพที่ 2 ประกอบ)

ผลของโครงการระดับที่ 2 (P2) เป็นผลของโครงที่เกี่ยวข้องกับสาเหตุหลักของปัญหาสาธารณสุข และหรือภาวะสุขภาพของกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งสาเหตุหลักของปัญหาสาธารณสุขในงานสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพก็คือ พฤติกรรมสุขภาพ และ

ผลของโครงการระดับที่ 1 (P1) จะเป็นผลของโครงที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยของสาเหตุหลักของปัญหาสาธารณสุข และหรือภาวะสุขภาพนั่นก็คือ ปัจจัยหลักของพฤติกรรมสุขภาพนั่นเอง ซึ่งได้แก่ ปัจจัยนำ (predisposing) ปัจจัยเอื้อ (enabling) และปัจจัยเสริม (reinforcing) ตามกรอบแนวคิดในการวางแผนงานด้านสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพ (PRECEDE Framework) ของกรีน [11]

2. **การแบ่งประเภทการประเมินผลตามวัตถุประสงค์ของการประเมิน**

วัตถุประสงค์ของการประเมิน ไม่ใช่เป็นการตอบคำถามว่าจะประเมินอะไร การตอบคำถามว่าจะประเมินอะไรจะเป็นข้อมูลพื้นฐานในการตันสินใจในเบื้องต้นของสิ่งที่จะประเมินดังได้กล่าวมาแล้ว แต่วัตถุประสงค์ของการประเมินจะเกี่ยวของกับการตอบคำถามว่า จะนำผลการประเมินไปใช้ทำอะไร ผลการประเมินจะถูกนำไปใช้ในเรื่องหลักๆ ดังนี้ โครงการมีความเป็นไปได้ที่จะประสบผลสำเร็จมากน้อยเพียงใด (feasibility) คือการประเมินตรรกของความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุประสงค์ของโครงการกับกลวิธีการดำเนินงานเพื่อการบรรลุวัตถุประสงค์นั้นๆ โครงการมีความก้าวหน้าเพียงใด (progress) โครงการที่ได้ดำเนินการไปแล้วครอบคลุมกลุ่มเป้าหมายมากน้อยเพียงใด (coverage) มีกลุ่มเป้าหมายมากน้อยเพียงใดที่ยังได้รับกิจกรรมการดำเนินงาน (adequacy) ผลงานของผู้ปฏิบัติงานโครงการเป็นอย่างไร (performance) โครงการมีประสิทธิผลหรือไม่ (effectiveness) และโครงการมีประสิทธิภาพหรือไม่ (efficiency) [2]

2.1 การประเมินความเป็นไปได้ของโครงการที่จะประสบผลสำเร็จ (feasibility) เป็นการวิเคราะห์โครงการ (project assessment) ก่อนการพัฒนาโครงการหรือก่อนการนำโครงการ

ไปปฏิบัติในด้านความสัมพันธ์ขององค์ประกอบหลักของโครงการ[1] คือความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุประสงค์ของโครงการ กับกลวิธีหรือกิจกรรมการดำเนินงาน และ ทรัพยากรหรือปัจจัยนำเข้าอื่นๆ ว่ามีความเหมาะสมสอดคล้องกันและมีความเป็นไปได้ที่จะประสบผลสำเร็จ

2.2 การประเมินความก้าวหน้าของโครงการ (**progress evaluation**) เป็นการประเมินผลการดำเนินงานโครงการในแง่ของกิจกรรมที่ได้ทำไปในแต่ละช่วงเวลาว่าเป็นไปตามที่กำหนดไว้ในผังควบคุมกำกับกิจกรรมหรือไม่ ผลการดำเนินงานครอบคลุมกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้หรือไม่ ทั้งนี้อาจรวมถึงการประเมินการใช้ทรัพยากรในแต่ละช่วงเวลาด้วย

2.3 การประเมินความครอบคลุมกลุ่มเป้าหมาย (coverage) เป็นการประเมินผลการดำเนินงานที่ได้กระทำกับกลุ่มเป้าหมายหลักว่าได้ทำไปมากน้อยเพียงใด เมื่อเปรียบเทียบกับเป้าหมายที่กำหนดไว้ในแผนงานโครงการ ดังนั้นร้อยละของความครอบคลุมกลุ่มเป้าหมายจึงไม่ควรเกิน 100% อย่างไรก็ตาม อาจจะพบรายงานที่ระบุว่ามีผลการดำเนินงานเกิน 100 % ทั้งนี้อาจจะเนื่องจาก ตัวเลขของเป้าหมายที่กำหนดไว้ไม่ชัดเจน หลายกรณีเป็นการประมาณการหรือเกิดจากการคาดคะเนจากการดำเนินงานโครงการในปีที่ผ่าน ๆ มา

2.4 การประเมินความเพียงพอของผลการดำเนินงาน (adequacy) เป็นการประเมินผลการดำเนินงานที่ได้ดำเนินงานไปแล้วเมื่อเปรียบเทียบกับปริมาณของเป้าหมายที่มีอยู่จริงทั้งหมด ดังนั้นในบางกรณี ความครอบคลุมและความเพียงพออาจจะเป็นมิติเดียวกันได้ ถ้าเป้าหมายที่กำหนดกับเป้าหมายที่แท้จริงเป็นเป้าหมายเดียวกัน

2.5 การประเมินประสิทธิผลของโครงการ (effectiveness) หมายถึงการประเมินสัดส่วนระหว่างผลที่เกิดขึ้นจริงจากการดำเนินงานโครงการในช่วงระยะเวลาที่กำหนดกับเป้าหมายตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ในแผน วัตถุประสงค์ที่จะนำมาใช้ในการประเมินประสิทธิผลของโครงการคือวัตถุประสงค์หลักของโครงการ ดังนั้นผู้วางแผนจัดทำโครงการจะต้องระบุวัตถุประสงค์หลักของแผนงานโครงการไว้ให้ชัดเจน ในกรณีที่แผนงานโครงการมีหลายวัตถุประสงค์และไม่ได้ระบุวัตถุประสงค์หลักไว้ ผู้วางแผนการประเมินจะต้องตัดสินใจว่าวัตถุประสงค์หลักของโครงการคืออะไร โดยพิจารณาจากประเภทและระดับของโครงการ เช่นโครงการด้านสุขศึกษาจะเน้นที่การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมสุขภาพ ดังนั้นวัตถุประสงค์หลักของโครงการจะเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมสุขภาพเป้าหมายของโครงการ ซึ่งตรงกับผลของโครงการในระดับที่ 2 หรือ P2 การประเมินประสิทธิผลของโครงการสุขศึกษาจึงเป็นการประเมินผลลัพธ์ (outcome) ของโครงการตามแนวคิดเชิงทฤษฎีการประเมินโครงการนั่นเอง ในส่วนของการประเมินประสิทธิผลของโครงการส่งเสริมสุขภาพนั้น ก็ใช้หลักการเดียวกันคือ ผู้วางแผนการประเมินจะต้องตัดสินใจในเบื้องต้นว่าวัตถุประสงค์หลักของโครงการส่งเสริมสุขภาพคืออะไร อยู่ในระดับผลลัพธ์ (outcome) ผลผลิต (output) หรือผลงานการดำเนินงานกิจกรรมโครงการ

(performance) เช่น ถ้าวัตถุประสงค์หลักเน้นที่การสร้างการรับรู้ การสร้างความตระหนัก การเสริมสร้างความรู้ ดังนั้นการประเมินประสิทธิผลของโครงการจะเกี่ยวข้องกับการประเมินในระดับที่ 1 หรือ P1 มากกว่าการประเมินผลสำเร็จของโครงการด้านพฤติกรรมสุขภาพ

2.6 การประเมินประสิทธิภาพของโครงการ (efficiency) เป็นการเปรียบเทียบระหว่างผลที่เกิดจากการดำเนินงานกับปัจจัยนำเข้าทั้งหมดที่ใช้ไป แต่เนื่องจากในหลายกรณีมีความยุ่งยากในการเปลี่ยนค่าของผลที่เกิดจากการดำเนินงานโครงการและปัจจัยนำเข้าเป็นค่าของเงิน การประเมินประสิทธิภาพของโครงการด้านสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพ จึงนิยมใช้การประเมินโดยการเปรียบเทียบประสิทธิผลระหว่างโครงการด้วยกันหรือภายในโครงการเดียวกัน เรียกว่าการประเมิน Cost Effectiveness.ซึ่งนอกจากจะใช้ปัจจัยนำเข้าที่เป็นทรัพยากรเป็นเกณฑ์แล้ว อาจจะใช้ กลวิธีการดำเนินงาน และระยะเวลาการดำเนินงานเป็นเกณฑ์ได้ สิ่งที่นิยมนำมาใช้ในการเปรียบเทียบคือ กลวิธีและกิจกรรมการดำเนินงาน โครงการที่ใช้กลวิธีหรือกิจกรรมที่ง่าย หรือใช้เทคโนโลยีที่ไม่ยุ่งยากซับซ้อน ถือว่ามีประสิทธิภาพมากกว่า

3. การแบ่งประเภทการประเมินตามระยะเวลาในการประเมิน

วงจรการประเมินโครงการไม่ได้เริ่มเมื่อสิ้นสุดการดำเนินงานโครงการ แต่เริ่มจากก่อนการจัดทำโครงการ ระหว่างการดำเนินงานโครงการ และเมื่อสิ้นสุดโครงการ ดังนั้นการแบ่งประเภทการประเมินตามระยะเวลาในการประเมิน จึงแบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ การประเมินโครงการก่อนดำเนินงานโครงการ ระหว่างดำเนินงานโครงการ และหลังจากเสร็จสิ้นโครงการ การแบ่งประเภทการประเมินตามระยะเวลาในการประเมินนั้น เป็นการแบ่งประเภทของการประเมินคร่าวๆ ไม่ได้ระบุสิ่งที่ต้องการประเมินหรือสะท้อนวัตถุประสงค์ของการนำผลการประเมินไปใช้เหมือนการแบ่งประเภทของการประเมินโครงการดังได้กล่าวมาแล้วใน 2 ประเภทหลักแรก [1]

3.1 การประเมินโครงการก่อนการดำเนินงานโครงการ การประเมินผลโครงการในระยะนี้ครอบคลุมการประเมินตั้งแต่ก่อนจัดทำโครงการ และการประเมินโครงการเพื่อการปรับปรุงก่อนนำโครงการไปปฏิบัติ การประเมินก่อนจัดทำโครงการเป็นการประเมินความต้องการและความจำเป็นที่หน่วยงานต้องมีโครงการนั้นๆ (need assessment) การประเมินความเป็นไปได้ของโครงการในการที่จะนำไปปฏิบัติ (pre-feasibility study) เป็นการประเมินบริบทของโครงการในด้าน การเมือง กฎหมาย ด้านเทคนิค ด้านเครื่องมือเครื่องใช้ การสนับสนุนจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในระดับพื้นที่ และความพร้อมของกลุ่มเป้าหมาย การประเมินความเป็นไปได้ของโครงการที่จะประสบผลสำเร็จ (feasibility) เป็นการวิเคราะห์โครงการก่อนการนำโครงการไปปฏิบัติในด้านความสัมพันธ์ระหว่าง วัตถุประสงค์ของโครงการกับกลวิธีหรือกิจกรรมการดำเนินงาน บนพื้นฐานของแนวคิดทฤษฎีระบาดวิทยาของปัญหาสาธารณสุข พฤติกรรมสุขภาพ ปัจจัยของ

พฤติกรรม การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม และการประชาสัมพันธ์

3.2 การประเมินโครงการระหว่างดำเนินงานโครงการ เป็นการประเมินกิจกรรมการดำเนินงานโครงการเป็นระยะๆ ตามแผนการประเมินที่กำหนด เพื่อให้แน่ใจว่าโครงการได้ดำเนินงานไปได้อย่างถูกต้อง เรียบร้อยและครบถ้วนตามระยะเวลาและมาตรฐานการดำเนินงานที่กำหนด รวมทั้งการประเมินประสิทธิผลของการดำเนินกิจกรรมโครงการ เพื่อทำให้มีข้อมูลในการแก้ไขปัญหาหรือข้อผิดพลาดได้ทันท่วงที การประเมินโครงการในช่วงเวลาดำเนินงานโครงการ เป็นการติดตามความก้าวหน้าของงานและการนิเทศงานให้เป็นไปตามมาตรฐานการปฏิบัติงาน

3.3 การประเมินโครงการหลังเสร็จสิ้นโครงการ เป็นการประเมินผลที่เกิดจากการดำเนินงานโครงการ (products) ซึ่งผลของโครงการสามารถพิจารณาได้ทั้ง ผลงานของผู้ให้บริการหรือของหน่วยงาน (performance) และผลที่เกิดขึ้นกับกลุ่มเป้าหมายหรือผู้รับบริการ (consumer's products) ดังนั้นการประเมินผลของโครงการจะครอบคลุม การประเมินผลงาน การประเมินผลผลิต การประเมินผลลัพธ์ และการประเมินผลกระทบ ซึ่งผลที่เกิดจากการดำเนินงานโครงการนี้สามารถพิจารณาในแง่ของประสิทธิผลของโครงการ ประสิทธิภาพของโครงการ และผลกระทบของโครงการ เมื่อนำผลของโครงการดังกล่าวไปเปรียบเทียบวัตถุประสงค์และเป้าหมายของโครงการ

รูปแบบการประเมิน

รูปแบบการประเมินผลโครงการโดยทั่วๆ ไปมีหลายรูปแบบด้วยกัน ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์หลักของการประเมินผลหรือการนำผลที่ได้จากการประเมินไปใช้ รูปแบบการประเมินผลโครงการสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพส่วนใหญ่ประยุกต์มาจากรูปแบบการประเมินผลโครงการด้านการศึกษา เช่น รูปแบบการวิเคราะห์โครงการของ สตัฟเฟิลบีม (Stufflebeam) ที่เรียกว่ารูปแบบ "ซิพ" (CIPP) [12] รูปแบบการประเมินโครงการของ สเตค (Stake) ที่เรียกว่า สเตค โมเดล (Stake model) [13] และรูปแบบการวิจัยประเมินผลแบบกลุ่มเดียวและสองกลุ่ม[14] ซึ่งในบทความนี้จะอธิบายเฉพาะรูปแบบการประเมินที่ใช้กันบ่อยๆ ในการประเมินโครงการด้านสาธารณสุขหรือสุขภาพ คือ รูปแบบการประเมินซิพ และรูปแบบการวิจัยประเมินผล ดังนี้

1. รูปแบบการประเมินซิพ (CIPP Model) รูปแบบการประเมินโครงการ CIPP เป็นรูปแบบการวิเคราะห์ข้อมูลข่าวสารหรือสาระสำคัญที่จำเป็นต้องใช้ในการพัฒนาโครงการ การติดตามความก้าวหน้าของการดำเนินงานโครงการ และความสำเร็จของโครงการ ได้แก่ การประเมินบริบทของโครงการ (context: C) การประเมินปัจจัยนำเข้า (input: I) การประเมินกระบวนการ (process: P) และการประเมินผลของโครงการ (product: P) เนื่องจากการประเมินโครงการตามรูปแบบการประเมิน CIPP เน้นวิเคราะห์สาระสำคัญของโครงการก่อนการ

พัฒนาโครงการ รูปแบบการประเมินโครงการนี้จึงมีลักษณะของการประเมินไปข้างหน้า (prospective evaluation model) ซึ่งจะอธิบายรายละเอียดขององค์ประกอบของการประเมินโครงการ CIPP โดยย่อดังนี้

การประเมินบริบทของโครงการ (Context evaluation) หมายถึง การประเมินสิ่งแวดล้อม เงื่อนไขหรือปัจจัยที่จำเป็นต่อการดำเนินงานโครงการที่จำเป็นต้องจัดเตรียม แสวงหา ปรับปรุง พัฒนาให้มีขึ้นก่อนการดำเนินงานโครงการ เพื่อให้มั่นใจได้ว่าจะไม่เป็นอุปสรรคหรือข้อจำกัดในการดำเนินกิจกรรมตามแผนงานที่กำหนดไว้ บริบทของโครงการนี้สามารถเป็นได้ทั้งบริบทของหน่วยงาน ของผู้ให้บริการ ของผู้รับบริการ ขององค์กรชุมชนที่เกี่ยวข้อง ระบบวัฒนธรรมของชุมชนหรือของสังคมโดยรวมฯลฯ เช่น นโยบายที่ชัดเจนของหน่วยงานที่เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปในหน่วยงาน ความรู้ความสามารถ ความเข้าใจในแผนงานโครงการของเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบในการปฏิบัติงาน ความพร้อมของชุมชน ของประชาชน การจัดการอบรมเจ้าหน้าที่โครงการและบุคคลที่เกี่ยวข้อง ฯลฯ การประเมินบริบทนี้เป็นการประเมินเงื่อนไขทั้งที่เอื้อและไม่เอื้อต่อการดำเนินงานโครงการ

การประเมินปัจจัยนำเข้า (Input evaluation) เป็นการประเมินความเหมาะสมและความพร้อมของทรัพยากรที่จำเป็นในการดำเนินงานตามแผน รวมทั้งการประเมินศักยภาพของหน่วยงาน และกลยุทธ์หรือกิจกรรมการดำเนินงานที่เหมาะสมกับพื้นที่ กลุ่มเป้าหมาย เมื่อพูดถึงการประเมินปัจจัยนำเข้า ส่วนใหญ่จะนึกถึงความพร้อมในด้าน 3M ซึ่งได้แก่ man money และ material ที่จะต้องจัดเตรียมทั้งในแง่ปริมาณ และคุณภาพ เช่น จำนวนบุคลากรและศักยภาพ ความสามารถในการดำเนินงานตามโครงการของบุคลากรเหล่านั้น อย่างไรก็ตามนอกจากการพิจารณาการประเมิน 3M แล้วอาจจะต้องพิจารณาทำการประเมินเพิ่มอีก 3M ซึ่งได้แก่ method marketing และ management

นอกจากการประเมินทรัพยากรแล้ว การประเมินปัจจัยนำเข้ายังรวมถึง การประเมินตัวแผนงานโครงการ โดยเน้นที่การประเมินความสัมพันธ์ขององค์ประกอบหลักของแผนงานโครงการดังได้กล่าวมาแล้ว

การประเมินกระบวนการ (Process evaluation) เป็นการประเมินการดำเนินงานตามกิจกรรมในแผน โดยเฉพาะที่กำหนดไว้ในผังควบคุมกำกับกิจกรรม การประเมินเพื่อการปรับกิจกรรม การบริหารกิจกรรมเพื่อให้บรรลุผลหรือวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ และเป็นไปตามเวลาที่กำหนด รวมทั้งการประเมินการบริหารจัดการแผนงานโครงการ ตลอดจนการถ่ายทอดแผนงานโครงการสู่การปฏิบัติ ดังนั้นการควบคุมกำกับกิจกรรม การติดตาม การนิเทศงาน จึงเป็นส่วนหนึ่งของการประเมินกระบวนการ

การประเมินผลของโครงการ (Product evaluation) ในระยะพัฒนาโครงการจะเน้นการวิเคราะห์ผลที่ต้องการให้เกิดขึ้นจากการดำเนินงานโครงการ ตามแนวคิดทางระบาดวิทยาของปัญหา โดยกำหนดผลที่ต้องการให้เกิดขึ้นกับกลุ่มเป้าหมายเป็น 4 ระดับ ซึ่งเรียกว่าการประเมิน Product ระดับที่1 Product ระดับที่ 2 Product ระดับที่ 3 และ

Product ระดับที่ 4 หรือ P1 P2 P3 และ P4 ดังได้กล่าวมาแล้ว กล่าวคือผลของโครงการด้านสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพที่ต้องการให้เกิดขึ้นในระดับที่ 4 และที่ 3 จะเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงของปัญหาสาธารณสุข และหรือสุขภาพและภาวะเสี่ยงทางสุขภาพของปัจเจก-บุคล ระดับที่ 2 จะเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมสุขภาพ และระดับที่ 1 จะเกี่ยวข้องกับปัจจัยของพฤติกรรมสุขภาพ ดังนั้นการกำหนดผลของโครงการแต่ละโครงการ จะแตกต่างกันตามพฤติกรรมสุขภาพและปัจจัยของพฤติกรรมสุขภาพที่สัมพันธ์กับภาวะสุขภาพหรือภาวะเสี่ยงทางสุขภาพของกลุ่มเป้าหมายนั้นๆ ภายหลังสิ้นสุดโครงการ การประผลของโครงการจะเกี่ยวข้องกับการประเมิน ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบของโครงการเป็นหลัก

ดังนั้น การวิเคราะห์เพื่อการพัฒนาโครงการ การติดตามควบคุมกำกับงาน และการประเมินผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานโครงการตามรูปแบบการประเมิน CIPP จึงมีความสัมพันธ์กัน โดยระยะพัฒนาโครงการจะเป็นการวิเคราะห์จาก ผลของโครงการ ไปหาบริบทของโครงการ ระยะดำเนินโครงการจะเป็นการควบคุมกำกับติดตามงาน จากบริบท ถึง กระบวนการ และระยะสิ้นสุดโครงการ เป็นการประเมินประสิทธิผลของโครงการ

2. รูปแบบการวิจัยประเมินผลแบบกลุ่มเดียว รูปแบบการประเมินโครงการโดยใช้แบบการวิจัยกลุ่มเดียว เป็นรูปแบบการประเมินโครงการที่เน้นการประเมินผลของการดำเนินงานในด้านประสิทธิผลของโครงการ ดังนั้นจึงเป็นรูปแบบที่วัดผลหลังการดำเนินงานโครงการและนำผลที่ได้จากการวัดไปเปรียบเทียบกับวัตถุประสงค์และเป้าหมายของโครงการ

3. รูปแบบการวิจัยประเมินผลแบบสองกลุ่ม รูปแบบการประเมินโครงการแบบนี้เน้นการประเมินประสิทธิผลของกลวิธีการดำเนินงาน ซึ่งเป็นการประเมินว่า โครงการประสบผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ของโครงการที่กำหนดไว้หรือไม่ และการดำเนินกิจกรรมตามกลวิธีการดำเนินงานโครงการมีประสิทธิภาพหรือไม่ นั่นก็คือกิจกรรมการดำเนินงานโครงการนั้นๆ เป็นกิจกรรมที่ไม่ซับซ้อน ใช้ทรัพยากรเท่าที่จำเป็น ไม่ต้องพึ่งพิงเทคโนโลยีขั้นสูง ใช้เวลาในการดำเนินการน้อย แต่ทำให้โครงการมีประสิทธิผลสูง ดังนั้นจึงต้องมีการเปรียบเทียบผลระหว่างกลุ่มที่เข้าร่วมกิจกรรมโครงการ (implementation group) และกลุ่มที่ไม่ได้เข้าร่วมกิจกรรมโครงการที่ใช้เป็นกลุ่มเปรียบเทียบผล (comparison group) รูปแบบที่นำมาใช้ คือ รูปแบบการวิจัยกึ่งทดลอง (quasi-experimental research) ที่มีการวัดก่อนและหลังการดำเนินงานโครงการและมีความยืดหยุ่นในการปรับกิจกรรมโครงการได้น้อยกว่ารูปแบบการวิจัยประเมินผลแบบกลุ่มเดียว

นอกจากรูปแบบการประเมินทั้ง 3 รูปแบบที่ได้กล่าวมาแล้ว การประเมินโครงการอาจจะพิจารณาในลักษณะของการประเมินเชิงปริมาณและการประเมินเชิงคุณภาพ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะของข้อมูลที่ทำการรวบรวมเพื่อการประเมินเป็นหลัก ซึ่งรูปแบการประเมินที่กล่าวมาจะเกี่ยวข้องทั้งการประเมินเชิงปริมาณและคุณภาพ โดยการประเมินผลโครงการสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพที่พบโดยทั่วไปจะเป็นการ

ประเมินแบบการวิจัยประเมินผลแบบกลุ่มเดียว ฉบับนี้ได้กล่าวถึงแนวคิด หลักการ และความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการประเมินแผนงานโครงการ ในฉบับต่อไปจะเป็นเรื่องของกระบวนการประเมินผลสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพ

เอกสารอ้างอิง

1. นิรัตน์ อิมามี เทคนิคการวางแผนงานโครงการสุขศึกษาและสาธารณสุข กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์; 2543
2. มณีรัตน์ ธีระวิวัฒน์, นิรัตน์ อิมามี. การวางแผนงานโครงการสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพ. นครปฐม: เพชรเกษมพริ้นติ้ง กรุ๊ป; 2556.
3. มณีรัตน์ ธีระวิวัฒน์. การจัดทำแผนงานโครงการสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพในงานสาธารณสุขตามหลักการจัดทำโครงการแบบตารางเหตุผลสัมพันธ์. วารสารสุขศึกษา. 2555; 35(120): 1-15.
4. Boulmetis J, and Dutwin P. The ABCs of evaluation: timeless techniques for program and project managers, 3rd ed. Jossey-Bass, A Wiley Imprint; 2011.
5. ปุระชัย เปี่ยมสมบูรณ์ การวิจัยประเมินผล : หลักการและกระบวนการ กรุงเทพมหานคร ห้างหุ้นส่วนจำกัดการพิมพ์พระนคร 2529
6. Timmreck CT. Planning, program development, and evaluation : a handbook for health promotion, aging, and health services, 2nd ed. Jones and Bartlett Publishers; 2003.
7. Veney, EJ. and Kaluzny, DA. Evaluation and decision making for health serviced, 2nd ed. Health Administration Press, Ann Arbor, Michigan; 1991.
8. มณีรัตน์ ธีระวิวัฒน์. ดัชนีวัดความสำเร็จของแผนงานโครงการสุขศึกษาและส่งเสริมสุขภาพตามหลักการจัดทำ โครงการแบบตาราง เหตุผลสัมพันธ์. วารสารสุขศึกษา. 2555; 35(121): 1-15.
9. Green WL, Kreuter WM, Deeds GS, and Partridge BK. Health education planning : a diagnostic approach. Palo Alto, California : Mayfield Publishing Company; 1980.
10. Green WL, and Lewis, MF. Measurement and evaluation in health education and health promotion. California : Mayfield Publishing Company; 1986.
11. Green WL, and Kreuter WM. Health promotion planning : an educational and ecological approach. California : Mayfield Publishing Company; 1999.
12. นิรัตน์ อิมามี. เครื่องมือการวิจัย หน่วยที่ 9 ในประมวลสาระชุดวิชา สถิติและการวิจัยในการจัดการสุขภาพ. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย สุโขทัยธรรมาธิราช; 2554

13. Stufflebeam DL. et al. Educational evaluation and decision making. Itasca, Illinois : Peacock Publishing 1971.

14. Stake RE. Evaluation the arts in education : a responsive approach. Columbus, Ohio : Charles E. Merrill; 1975.